

УДК 378. 1:005:94 (477) «1921/1991»

Н. Г. Шарата

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Статтю присвячено аналізу загальних засад управління вищою освітою у радянський період. Виокремлено недоліки у підготовці фахівців вищих навчальних закладів досліджуваного періоду.

Ключові слова: засади управління, вища освіта, університет, радянський період, керівництво.

Статья посвящена анализу общих принципов управления высшим образованием в советский период. Выделены недостатки в подготовке специалистов высших учебных заведений исследуемого периода.

Ключевые слова: принципы управления, высшее образование, университет, советский период, руководство.

The article is devoted the analysis of general principles of management of higher education in soviet period. Its drawbacks in preparation of specialists of higher educational establishments of the given period are highlighted.

Keywords: management principles, higher education, university, soviet period, guidance.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні в Україні формується нове бачення вищої освіти, підвалинами якої виступає університетська система освіти. Сучасні моделі університетської освіти в Україні здатні забезпечити її сталий розвиток лише за умови поєднання ретроспективного погляду на університет як соціальний інститут, що ґрунтується на збереженні національної самоідентичності в оптимальному поєднанні з інтерпретацією у світовий освітній простір.

Сучасне інформативне суспільство дуже швидко змінюється, а з ним змінюються і його складові, зокрема вища освіта. Цей процес охоплює не лише інноваційно-педагогічну і змістовну навчально-виховну діяльність, але й систему управління вищою освітою. Разом з тим, щоб краще збагнути та проаналізувати сутність управління інноваційно-педагогічною діяльністю у вищих навчальних закладах, необхідно звернутися до витоків вищої освіти. Завдяки історико-аналітичній характеристиці організаційно-управлінської структури вищої освіти в ретроспективному огляді виділити і проаналізувати основні засади управління вищими навчальними закладами (ВНЗ). Простежити відповідність тої чи іншої інноваційно-педагогічної діяльності вимогам і потребам певної доби.

З огляду на це актуальним є вивчення в еволюційному контексті теоретико-організаційних засад діяльності вищих навчальних закладів, зокрема загальних засад управління вищою освітою в 20-30-ті роки ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується запропонована стаття. Тема управління вищою освітою в радянській період спеціально не досліджувалася, проте окремі її аспекти знайшли висвітлення у дослідженнях як радянської доби, так і сьогодення. Значну частину джерел з історії становлення і розвитку вищої освіти в Радянському Союзі можна знайти в спеціальних збірниках, присвячених зазначеній тематиці. У 1957 р. побачила світ збірка «Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции» [1], а також дослідження Ю. Салтанова «Университетское образование в СССР» [2]. Незважаючи на ідеологічну заангажованість, ці книги містять матеріал, що дозволяє проаналізувати загальні засади управління освітою в 20-50-ті роки ХХ ст.

Наступного десятиліття вийшли з друку декілька монографій, присвячених 50-річчю утвердження радянської системи вищої освіти. Це праці Ю. Салтанова [2] та В. Елютіна [3]. Хоча дослідження репрезентували радянську освіту як найкращу в світі, вони в той же час наголошували на необхідності надання державної уваги розвитку гуманітарної освіти.

Тема досліджувалася і в останнє десятиліття. Це і навчальний посібник «Вища освіта в Україні» за редакцією В. Кременя [4], і окремі статті дослідників [7; 8], і сайти, присвячені історії становлення органів управління освітою [10].

Отже, джерелознавча та історіографічна база дають нам можливість проаналізувати окремі аспекти становлення і розвитку загальних засад управління вищою освітою в радянській період і визначити основні засади сучасної української університетської освіти.

Мета статті – виокремити загальні засади управління вищою освітою в радянській період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після Жовтневої революції 1917 р. мета і завдання вищої освіти докорінно змінилися, оскільки система освіти була перебудована згідно з декретом (від 2 вересня

1921 р.), підписаним В. І. Леніним. Відповідно до декрету затверджувалося нове Положення про вищий навчальний заклад РСФСР [1, с. 23].

Загибель та еміграція наукових кадрів вищої школи призвели до значного зниження якісних показників системи вищої освіти. Проте кількісні показники порівняно з показниками 1914 р. вже в 1927 р. значно зросли (з 105 вищих навчальних закладів у царській Росії до 129 – в СРСР) [3]. Разом з тим країна знаходилася на 18 місці в Європі в галузі вищої освіти [5], її якість страждала від надмірної ідеологізації і низького рівня підготовки абітурієнтів. Соціальну політику було спрямовано на надання переваг при вступі у вищі навчальні заклади вихідцям з робітників, селян [2]. Організаційно ця політика знайшла втілення у створенні системи «робітничих факультетів», випускники яких після скороченої підготовки приймалися у ВНЗ практично без іспитів. У 20-30 рр. XX ст. технічні і соціально-економічні ВНЗ на 80-90% комплектувалися випускниками робітничих факультетів [4, с. 54].

Радянська влада одразу ліквідувала або значно обмежила академічні свободи у ВНЗ. Замість автономії ВНЗ було включено в систему жорстокого централізованого управління і планування аналогічній, що існувала в народному господарстві. Керівництво діяльністю вищої школи здійснювалося системою партійних органів, що діяли безпосередньо в системі освіти або через державні структури та громадські організації.

Однозначно приймалися і частково реалізовувалися рішення позитивного характеру. На Пленумі ЦК ВКП (б) 1928 р. було розглянуто питання «Про покращення підготовки нових спеціалістів» і прийнято постанову, спрямовану на зміцнення зв'язків навчальної роботи ВНЗ із виробництвом, збільшення фінансування технічної освіти, покращення матеріального становища студентів [6, с. 172].

Проте ці заходи не були ефективними через хвилі репресій, спрямованих проти кадрів вищої школи. Репресії супроводжувалися посиленням і без того жорсткої централізованої системи командно-адміністративного управління. У 1929 р. було ліквідовано останні залишки самоврядування у ВНЗ – вибори ректорів, деканів тощо. Тепер їх призначали вищі державні установи [7].

Створення Всесоюзного комітету зі справ вищої школи (ВКСВШ), що опікувався всіма ВНЗ Радянського Союзу, незалежно від відомчого підпорядкування, за винятком воєнних і мистецьких, стало 1935 р. наступним кроком із підсилення управління вищою школою.

Наслідки Великої Вітчизняної війни в підготовці спеціалістів із вищою освітою країна достатньо швидко пододала. Цього було досягнуто за рахунок значних матеріальних дотацій у систему вищої освіти. У СРСР було створено розгалужену систему підвищення кваліфікації педагогічних кадрів ВНЗ [8, с. 79].

Пік розквіту вищої школи в СРСР прийшовся на 50-60 рр. XX ст., коли країна посідала одне з провідних місць із кількості студентів на 10 тис. мешканців і за якістю підготовки фахівців в галузі математики, природничих наук і техніки [9, с. 207].

У Радянському Союзі структура підготовки фахівців різних спеціальностей була дещо деформованою. Централізоване планування здійснювалося в основному технократами, орієнтація на потреби соціалістичного народного господарства з обмеженням інтересів і запитів особистості призвели до того, що в СРСР до 40% студентів отримували інженерну освіту (в інших країнах ця цифра коливалася між 10 і 20%).

Проте головна проблема полягала не в кількості, а в якості підготовки фахівців. Випускники вищих навчальних закладів:

- не були готові до прийняття самостійних рішень професійних практичних завдань і творчої діяльності на своїх робочих місцях;
- не володіли необхідними навичками для безперервної самоосвіти в умовах інформаційного вибуху і швидкої зміни технологій; не мали соціально-психологічних знань, необхідних для роботи в колективі або для керівництва ним;
- не володіли сформованою екологічною свідомістю;
- не володіли вмінням користуватися сучасною обчислюваною технікою і новими інформаційними технологіями [10].

Серед багатьох причин такого незадовільного стану можна назвати:

- недостатнє бюджетне фінансування при відсутності можливостей заробляти або залучати кошти з інших джерел. Наслідком цього стала слабка матеріально-технічна база ВНЗ, незадовільне матеріальне становище студентів, а в останні роки і викладачів;
- міжвідомчі бар'єри між ВНЗ і науковими установами академії наук та галузевих академій, з одного боку, і виробничими підприємствами з іншого;
- зниження рівня вимог до студентів через острах керівництва ВНЗ і викладачів знизити зменшити середньостатистичні показники навчання і показники випуску спеціалістів. Погіршення цих показників загрожувало низькими показниками в «соціалістичному змаганні» з наступними організаційними внесками і зниженням фінансування, розміри якого залежали від кількості студентів;

– академізм, а іноді і схоластичність викладання (соціально-політичних та економічних дисциплін [11, с. 17].

Висновки. Отже, система вищої освіти радянського періоду має низку недоліків, з-поміж яких:

- керівництво було обмежено командно-адміністративною системою;
- запровадження інноваційних технологій в управлінні освітою було неможливим.

Проведене дослідження з історії становлення управлінської системи дозволяє зробити певні висновки. Перш за все, є всі підстави стверджувати, що одним із головних чинників розбудови й удосконалення вищої освіти, починаючи з її витоків і закінчуючи сьогодні, є глибоке усвідомлення суспільних потреб, а також своєчасне реагування на їх задоволення.

У цьому процесі головна роль належить методам управління ВНЗ. Ретроспективний огляд історії університетської освіти доводить, що управлінська система ВНЗ досягає неабияких успіхів, якщо не лише дотримується певних суспільних умов, але й прогнозує суспільні потреби.

Оскільки Україна в XIX ст. входила до складу Росії та Австро-Угорщини, то відповідно і її університети були розташовані і підпорядковані відповідно до інтересів різних країн. Разом з тим їх система базувалася на університетських системах Німеччини та Франції.

Система управління російських університетів порівняно з європейськими мала свою відмінність, яка полягала в наявності такої адміністративної ланки, як посада опікуна. Формально опікун не входив до штату університету, проте без нього не вирішувалося багато господарчих, адміністративних, навчальних проблем. Посада опікуна, з одного боку, дозволяла підтримувати видимість університетської автономії, а з іншого жорстко контролювати діяльність університету.

Світ стрімко змінюється, а разом з ним змінюються і соціальні інституції. Сьогодні ми можемо спостерігати, як в Україні йде процес формування нового бачення на систему вищої освіти. Вивчення та аналіз університетської освіти переконує в доцільності існування сучасної української системи освіти на певних засадах.

На наш погляд, основною засадою університетської освіти України є злиття, поєднання двох чинників, з-поміж яких: феномен європейської освіти як чинник європейської культури, свободи й демократичних традицій і національної самоідентичності в оптимальному поєднанні з інтеграцією у світовий освітнянський простір.

Література:

1. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / под ред. Л. И. Карпова, В. А. Северцева. – М. : Советская наука, 1957. – 656 с.
2. Салтанов Ю. А. Университетское образование в СССР / Ю. А. Салтанов. – М. : Высшая школа, 1957. – 280 с.
3. Высшая школа в СССР за 50 лет / под ред. В. П. Елютина. – М. : Наука, 1967. – 370 с.
4. Вища освіта в Україні : навч. посіб. / М-во освіти і науки України; за ред. В. Г. Кременя, С.І. Ніколаєнка. – К. : Знання, 2005. – 327 с.
5. Вища освіта України: категорії вищих навчальних закладів України / Міністерство освіти і науки України. – К. : Ярмарок, 2004. – 408 с.
6. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / под ред. Л. И. Карпова, В. А. Северцева. – М. : Советская наука, 1957. – 656 с.
7. Тарнавська С. Становлення та розвиток вищої школи в УСРР (1920-1933 рр.): історичний аспект / С. Тарнавська // Університет. – 2011. – №5. – С. 103-113.
8. Вища школа Української РСР за 50 років. Історичний нарис. У 2-х частинах (1917-1967 рр.) / кер-во авт. кол-ву В. І. Пітов. – К. : Вид. Київського ун-ту, 1967-1968 рр.
9. Ефименко Г. Г. Высшая школа Украинской ССР. Успехи, проблемы развития / Г. Г. Ефименко, В. М. Красников, А. Н. Новоминский. – К. : Наукова думка, 1978. – 250 с.
10. История становления органов управления образованием // <http://www.russia.edu.ru/edu/description/historyedu/965>.
11. Круглов Ю. Государство и высшая школа / Ю. Круглов, Е. Олексюк // Информационно-аналитическая газета. «Вузовский вестник». – 2006. – №6. – С. 15-31.